

Innocentius III

DE CONTEMPTU MUNDI SIVE DE MISERIA CONDITIONIS HUMANAЕ LIBRI TRES

Testo di riferimento: Edit. Opp. Innocentii III, Coloniae 1575, in-folio, p. 421.
edizione elettronica: Patrologia Latina, <http://chadwyck.com>

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

Domino Patri charissimo P. Dei gratia Portuensi episcopo, Lotharius indignus diaconus, gratiam in praesenti, et gloriam in futuro.

Modicum otii, quod inter multas angustias nuper ea, quam nosti, occasione captavi, non ex toto mihi praeteriit otiosum. Sed ad deprimendam superbiam (quae caput est omnium vitiorum) ¹ vilitatem humanae conditionis utcunque descripsi. Titulum autem praesentis opusculi vestro nomini dedicavi, rogans et postulans, ut si quid in eo vestra discretio dignum invenerit, divinae gratiae totum ascribat. Si vero paternitas vestra suggererit, dignitatem humanae naturae, Christo favente, describam ²: quatenus ita per hoc humilietur elatus, ut per illud humilis exaltetur ³.

CAPUT PRIMUM.

De miserabili humanae conditionis ingressu.

«Quare de vulva matris egressus sum, ut viderem laborem et dolorem, et consumerentur in confusione dies mei? ⁴» Si talia de se locutus est ille, quem Dominus sanctificavit in utero ⁵, qualia loquar ego de me, quem mater mea genuit in peccatis? Heu me, dixerim, mater mea, quid me genuisti, filium amaritudinis et doloris? «Quare non in vulva matris mortuus sum? egressus ex utero non statim perii? Cur exceptus genibus, lactatus uberibus ⁶, natus in combustionem ⁷ et cibum ignis? ⁸ Utinam interfectus fuisset in utero, ut fuisset mihi mater mea sepulcrum, et vulva ejus conceptus aeternus ⁹. Fuissem enim quasi non essem, de utero translatus ad tumulum ¹⁰. Quis ergo det oculis meis

¹ Eccli. X

² Liber de dignitate naturae humanae nondum inventus

³ [al. Gratuletur]

⁴ Jer. XX.

⁵ Jer. I.

⁶ Job III.

⁷ [al. confusionem]

⁸ Isa. IX.

⁹ Jer. XX.

¹⁰ Job X.

fontem lacrymarum ¹¹,» ut fleam miserabilem conditionis humanae conversationis progressum, damnabilem humanae dissolutionis egressum? Consideravi ergo cum lacrymis de quo factus sit homo: quid faciat homo, quid facturus ¹² sit homo. Sane formatus de terra, conceptus in culpa, natus ad poenam, agit prava quae non licent, turpia quae non decent, vana quae non expediunt, fiet cibus ignis, esca vermis, massa putredinis. Exponam id planius, edisseram plenius. Formatus est homo de pulvere, de luto, de cinere: quodque vilius est, de spurcissimo spermate: conceptus in pruritu carnis, in fervore libidinis, in fetore luxuriae: quodque deterius est, in labe peccati; natus ad laborem, dolorem, timorem: quodque miserius est, ad mortem. Agit prava, quibus offendit Deum, offendit proximum, offendit seipsum; agit turpia, quibus polluit famam, polluit conscientiam, polluit personam; agit vana, quibus negligit seria, negligit utilia, negligit necessaria. Fiet cibus ignis, qui semper ardet, et urit inexstinguibilis: esca vermis, qui semper rodit, et comedit immortalis: massa putredinis, quae semper fetet, et sordet horribilis.

CAPUT II.

De vilitate materiae ipsius hominis.

Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terrae, quae caeteris elementis est vilior, ut patet Gen. II. Planetas et stellas fecit ex igne, flatus et ventos fecit ex aere, pisces et volucres fecit ex aqua, homines et jumenta fecit de terra. Considerans igitur aquatica, homo se vilem inveniet; considerans aerea, se viliores agnoscet; considerans ignea, se vilissimum reputabit, nec valebit se parificare coelestibus, nec audebit se praeferre terrenis, quia parem se jumentis inveniet, et similem recognoscet. «Unus est enim hominum et jumentorum interitus, et aequa utriusque conditio, et nihil habet homo jumento amplius. De terra orta sunt, et in terram pariter revertentur ¹³.» Verba sunt ista non cujuslibet hominis, sed sapientissimi Salomonis. Quid est igitur homo, nisi lutum et cinis? Hinc enim homo dicit ad Deum: «Memento, quaeso, quod sicut lutum feceris me, et in pulverem me reduces ¹⁴.» Hinc et Deus inquit ad hominem: «Pulvis es, et in pulverem reverteris» ¹⁵. «Comparatus sum, ait Job, luto, et assimilatus sum favillae et cineri ¹⁶.» Lutum efficitur ex aqua et pulvere, utroque manente. Cinis autem fit ex ligno et igne, utroque deficiente. Expressum mysterium, sed alias melius exprimendum, quid ergo lutum superbis? de quo pulvis extolleris? unde cinis gloriaris?

CAPUT III.

Divisio conceptionis.

An illud forsitan respondebis, quod Adam ipse fuit de limo terrae formatus, tu autem ex humano semine procreatus? At ille fuit formatus de terra, sed virgine; tu vero procreatus de semine, sed immundo. «Quis enim potest facere mundum

¹¹ Jer. IX.

¹² [*al. futurus*]

¹³ Eccle. III.

¹⁴ Job X.

¹⁵ Gen. III.

¹⁶ Job XXX.

de immundo conceptum semine?» ¹⁷ Quis est homo, ut immaculatus sit, et justus appareat natus de muliere? «Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea ¹⁸.» Non in una tantum iniquitate, non in uno tantum delicto, sed in multis iniquitatibus, et in multis delictis. In delictis videlicet et iniquitatibus propriis; in delictis et iniquitatibus alienis.

CAPUT IV.

De conceptione infantis.

Est enim duplex conceptio: una seminum, et altera naturarum. Prima fit in commissis, secunda fit in contractis; parentes enim committunt in prima, proles contrahunt in secunda. Quis enim nesciat concubitum etiam conjugalem nunquam omnino committi sine pruritu carnis, sine fervore luxuriae, sine foetore libidinis? Unde semina concepta foedantur, maculantur et vitiantur, ex quibus anima tandem infusa contrahit labem peccati, maculam culpae, sordem iniquitatis. Sicut ex vase corrupto liquor infusus corrumpitur, et pollutum contingens, ex ipso contactu polluitur. Habet enim anima tres naturales potentias, sive tres naturales vires. Rationalem, ut discernat inter bonum et malum; irascibilem, ut respuat malum; concupiscibilem, ut appetat bonum. Istaes tres vires tribus oppositis vitiis originaliter corrumpuntur. Vis rationalis per ignorantiam, ut non discernat inter bonum et malum; vis irascibilis per iracundiam, ut respuat bonum; vis concupiscibilis per concupiscentiam, ut appetat malum. Prima gignit delictum, ultima parit peccatum, media delictum generat et peccatum. Est enim delictum non facere faciendum; peccatum, agere non agendum. Haec tria vitia contrahuntur ex carne corrupta, per tres naturales illecebras. In carnali quippe commercio, rationis sopitur intuitus, ut ignorantia seminetur: libidinis irritatur pruritus, ut iracundia propagetur: voluptatis satiatur affectus, ut concupiscentia contrahatur. Hic est tyrannus carnis, lex membrorum, fomes peccati, languor naturae, pabulum mortis, sine quo nemo nascitur, sine quo nullus moritur: qui si quando transit reatu, semper tamen remanet actu. «Si enim dixerimus quia peccatum non habemus, nosipsos seducimus, et veritas in nobis non est ¹⁹.» O gravis necessitas et infelix conditio. Antequam peccemus, peccato constringimur: et antequam delinquamus, delicto tenemur. «Per hominem unum peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum in omnes homines mors pertransit ²⁰.» An non «patres uvam comederint acerbam, et dentes filiorum obstupescunt?» ²¹

CAPUT V.

Quali cibo conceptus nutriatur in utero.

Sed attende quo cibo conceptus nutriatur in utero. Profecto sanguine menstruo, qui cessat ex femina post conceptum, ut ex eo conceptus nutriatur in femina. Qui fertur esse tam detestabilis et immundus, ut ex ejus contactu fruges non germinent, arescant arbusta, moriantur herbae, amittant arbores foetus, et si canes inde comederint in rabiem efferantur. Concepti fetus vitium seminis

¹⁷ Job XIV.

¹⁸ Psal. L.

¹⁹ I Joan. I.

²⁰ Rom. V.

²¹ Jer. XXXI; Ezech. XVIII.

contrahunt, ita ut leprosi et elephantici ex hac corruptione nascantur. Unde secundum legem Mosaicam, mulier quae menstruum patitur, reputatur immunda ²²; et si quis ad menstruatam accesserit, jubetur interfici ²³. Ac propter immunditiam menstruorum praecipitur, ut mulier si masculum pareret quadraginta, si vero feminam, octoginta diebus a templi cessaret ingressu.

CAPUT VI.

De imbecillitate infantis.

Quare ergo data est misero lux, et vita iis qui sunt in amaritudine animae? ²⁴. Felices illi qui moriuntur antequam orientur. Prius mortem sentientes, quam vitam scientes. Quidam enim tam deformes et prodigiosi nascuntur, ut non homines, sed abominationes potius videantur, quibus forte melius fuisset provisum, si nunquam prodiissent ad visum, quoniam ut monstra monstrantur, et ostenduntur ostentui. Plerique vero diminuti membris, et sensibus corrupti nascuntur, amicorum tristitia, parentum infamia, verecundia propinquorum. Quid hoc particulariter dixerim de quibusdam, cum generaliter omnes sine scientia, sine verbo, sine virtute nascamur? Flebiles, debiles, imbecilles, parum a brutis distantes, imo minus in multis habentes? Nam illa statim ut orta sunt, gradiuntur: nos autem non solum erecti pedibus non incedimus, verum etiam curvati manibus non reptamus.

CAPUT VII.

De dolore partus et ejulatu infantis.

Omnes nascimur ejulantes, ut nostram miseriam exprimamus. Masculus enim recenter natus dicit *A*, femina vero *E*:

Dicentes *E* vel *A*, quotquot nascuntur ab Eva.

Quid est igitur Eva, nisi heu ha? Utrumque dolentis est interjectio, doloris exprimens magnitudinem. Haec enim ante peccatum virago, post peccatum Eva meruit appellari, ex quo sibi dictum audivit: «In dolore paries ²⁵.» Non est enim dolor sicut parturientis: unde Rachel prae nimio dolore partus interiit, et moriens vocavit nomen filii sui Benoni, id est *filium doloris* ²⁶. Uxor Phinees subitis doloribus irruentibus peperit simul ac periit, et in ipso mortis articulo vocavit filium Ichabod ²⁷. «Mulier autem ut naufragus, cum parit, tristitiam habet; cum vero pepererit puerum, jam non meminit pressurae propter gaudium, quia natus est homo in mundum ²⁸.» Concepit ergo cum immunditia et fetore, parit cum tristitia et dolore, nutrit cum angustia et labore, custodit cum instantia et timore.

²² Lev. X.

²³ Lev. XII.

²⁴ Job III.

²⁵ Gen. III.

²⁶ Gen. XXXI.

²⁷ Reg. IV.

²⁸ Joan. XVI.

CAPUT VIII.*De nuditate hominis.*

Nudus egreditur, et nudus regreditur. Pauper accedit, et pauper recedit. «Nudus, inquit Job, egressus sum de utero matris meae, et nudus revertar illuc ²⁹. Nihil intulimus in hunc mundum, haud dubium quia nec auferre quid possumus ³⁰.» Si quis autem indutus ingreditur, attendat quale proferat indumentum. Turpe dictu, turpius auditu, turpissimum visu. Foedam pelliculam sanguine cruentatam. Haec est illa maceria, de qua Thamar inquit in partu: «Quare divisa est propter te maceria?» Et ob hanc causam vocavit nomen ejus Phares, quod interpretatur divisio ³¹.

CAPUT IX.*Quem fructum homo producit.*

O vilis conditionis humanae indignitas, o indigna vilitatis humanae conditio! Herbas et arbores investiga. Illae de se producunt flores et frondes, et fructus: et heu tu de te lendes et pediculos et lumbricos. Illae de se fundunt oleum, vinum et balsamum, et tu de te sputum, urinam et stercus: illae de se spirant suavitatem odoris, et tu de te reddis abominationem fetoris. Qualis est ergo arbor, talis est fructus. «Non enim potest arbor mala fructus bonos facere ³².» Quid est enim homo secundum formam, nisi quaedam arbor inversa? cujus radices sunt crines, truncus caput cum collo, stipes est pectus cum alvo, rami sunt ilia cum tibiis, frondes sunt digiti cum articulis. Hoc est folium quod a vento rapitur, et stipula quae a sole siccatur ³³.

CAPUT X.*De incommodis senectutis et brevitate vitae hominis.*

In primordio conditionis humanae noningentis annis et amplius homines vixisse leguntur ³⁴, sed paulatim, vita hominis declinante, dixit Dominus ad Noe: «Non permanebit spiritus meus in homine in aeternum, quia caro est. Eruntque dies illius centum viginti annorum ³⁵.» Quod intelligi potest tam de termino vitae, quam de spatio poenitendi. Ex tunc enim rarissime leguntur homines plus vixisse, sed cum magis ac magis vita recideretur humana, dictum est a Psalmista: «Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni, et amplius eorum labor et dolor ³⁶.» Nonne autem paucitas dierum meorum finietur brevi tempore? ³⁷ «Dies nostri velocius transeunt quam a texente tela succiditur ³⁸. Homo natus de muliere brevi vivens tempore repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur et conteritur, et fugit velut umbra, et nunquam

²⁹ Job I.

³⁰ Tim. VI.

³¹ Gen. XXXVIII.

³² Matth. VII. et XII.

³³ Job XIII.

³⁴ Gen. VI.

³⁵ Gen. VI.

³⁶ Psal. LXXXIX.

³⁷ Job X.

³⁸ Job VII.

in eodem statu permanet ³⁹.» Pauci enim nunc ad quadraginta, paucissimi ad sexaginta annos perveniunt.

CAPUT XI.

De incommodis senectutis.

Si quis autem ad senectutem processerit, statim cor ejus affligitur, et caput concutitur, languet spiritus et fetet anhelitus, facies rugatur, et statura curvatur, caligant oculi, et vacillant articuli, nares effluunt, et crines defluunt, tremit tactus, et deperit actus, dentes putrescunt, et aures surdescunt. Senex facile provocatur, difficile revocatur; cito credit, et tarde discredit, tenax et cupidus, tristis et querulus, velox ad loquendum, tardus ad audiendum, sed non tardus ad iram: laudat antiquos, spernit modernos: vituperat praesens, commendat praeteritum, suspirat et anxiatur, torpet et infirmatur. Audi Horatium poetam:

Multa senem circumveniunt incommoda.
(HORAT., De arte poet.)

Porro nec senes contra juvenem glorientur, nec insolescant juvenes contra senem, quia quod sumus iste fuit, erimus quandoque quod hic est.

CAPUT XII.

De labore mortalium.

«Avis ergo nascitur ad volandum, et homo nascitur ad laborem ⁴⁰.» Cuncti dies ejus laboribus et aerumnis pleni sunt, nec per noctem requiescit mens ejus. Et quid hoc est nisi vanitas? Non est quisquam sine labore sub sole, non est sine defectu sub luna, non est sine vanitate sub tempore. Tempus est mora rerum mutabilium. «Vanitas vanitatum, inquit Ecclesiastes ⁴¹, et omnia vanitas.» O quam varia sunt studia hominum, quam diversa sunt exercitia. Unus est tamen omnium finis, et idem effectus, labor et afflictio spiritus. «Occupatio magna creata est omnibus hominibus, et jugum grave super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturae in matrem omnium ⁴².»

CAPUT XIII.

De studio sapientum.

Perscrutentur sapientes, investigent alta coeli, lata terrae, profunda maris, et de singulis disputent, de cunctis pertractent, discant semper aut doceant. Et quid ex hac occupatione nisi laborem et dolorem et afflictionem spiritus invenient? Noverat hoc experimento qui dixerat: «Dedi cor meum ut scirem prudentiam atque doctrinam, errores et stultitiam, et agnovi quod esset labor et afflictio spiritus, eo quod in multa sapientia multa sit indignatio, et qui addit scientiam addit dolorem ⁴³.» Licet enim oporteat indagantem et multis insudare vigiliis, et invigilare laboribus et sudoribus, vix tamen est quidquam tam vile, vix

³⁹ Job XIV.

⁴⁰ Job V.

⁴¹ Cap. I.

⁴² Eccli. XL.

⁴³ Eccle. I.

est tam facile, quod ad plenum intelligat homo, comprehendatque ad liquidum, nisi forsitan illud perfecte sciatur, quod nihil scitur perfecte, quanquam ex hoc insolubilis redargutio consequatur. Quin imo «corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem ⁴⁴.» Audi quid super hoc sentiat Salomon: «Cunctae res difficiles, non potest eas homo explicare sermone ⁴⁵. Est homo qui diebus ac noctibus somnum non capit oculis, et nullam operum Dei potest invenire rationem. Et quando plus laboraverit ad quaerendum, tanto minus inveniet ⁴⁶. Deficiunt ergo scrutantes scrutinio, quoniam accedet homo ad cor altum, et exaitabitur Deus). Perscrutator enim majestatis opprimetur a gloria ⁴⁷.» Qui enim magis intelligit, magis dubitat: et ille videtur sibi plus sapere, qui plus desipit. Ergo pars scientiae est scire quod nesciat. «Fecit autem Deus hominem rectum, et ipse se infinitis immiscuit quaestionibus. ⁴⁸.»

CAPUT XIV.

De variis studiis hominum.

Currunt et discurrunt mortales per sepes et semitas, ascendunt montes, transcendunt colles, transvolant rupes, pervolant alpes, transgrediuntur foveas, ingrediuntur cavernas, rimantur viscera terrae, profunda maris, incerta fluminis, opaca nemoris, invia solitudinis, exponunt se ventis et imbribus, tonitruis et fulminibus, fluctibus et procellis, ruinis et praecipitiis. Metalla cudunt et conflant, lapides sculpunt ei poliunt, ligna succidunt et dolant, telas ordiuntur et texunt vestes, sincidunt *sic* et consuunt, aedificant domos, plantant hortos, excolunt agros, pastinant vineas, succendunt clibanos, exstruunt molendina, piscantur, venantur et aucupantur. Meditantur et cogitant, consiliantur et ordinant, querulantur et litigant, diripiunt et furantur, decipiunt et mercantur, contendunt et praeliantur et innumera talia faciunt, ut opes congerant, ut quaestus multiplicent, ut lucra sectentur, ut honores acquirant, ut dignitates extollant, ut potestates extendant, et haec quoque labor et mentis afflictio. Si mihi non creditur, Salomoni credatur: «Magnificavi, inquit, opera mea: aedificavi mihi domos, et plantavi mihi vineas; feei hortos et pomaria, consevi ea cuncti generis arboribus; exstruxi mihi piscinas aquarum ut irrigarem silvam lignorum germinantium: possedi servos et ancillas, multamque familiam habui, armenta quoque et magnos ovium greges, ultra omnes, qui fuerant ante me in Jerusalem. Coacervavi mihi aurum et argeutum, et substautias regum et provinciarum. Feci mihi cantores et cantatrices, et delicias filiorum hominum, scyphos et urceolos in ministerio ad vina fundenda, et supergressus sum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Jerusalem. Cumque me convertissem ad universa, quae fecerant manus meae, et ad labores quibus frustra insudaveram, vidi in omnibus vanitatem et afflictionem animi, et nihil permanere sub sole ⁴⁹.»

⁴⁴ Sap. IX.

⁴⁵ Eccle. I.

⁴⁶ Eccle. VIII.

⁴⁷ Prov. XXV.

⁴⁸ Eccli. VII.

⁴⁹ Eccl. I.

CAPUT XV.*De diversis anxietatibus.*

O quanta mortales angit anxietas, affligit cura, sollicitudo molestat, metus exterret, tremor concutit, horror obducit, dolor affligit, conturbat tristitia, contristat turbatio ⁵⁰. Pauper et dives, servus et dominus, conjugatus et continens, denique bonus et malus, omnes mundanis cruciatibus affliguntur, et mundanis afflictionibus cruciantur. Experto crede magistro. «Si impius. inquit, fuero, vae mihi est; et si justus, non levabo caput saturatus afflictione et miseria ⁵¹.»

CAPUT XVI.*De miseria divitis et pauperis.*

Pauperes enim premuntur inedia, cruciantur aerumna, fame, siti, frigore, nuditate: vilescunt, tabescunt, spernuntur, et confunduntur. O miserabilis mendicantis conditio; et si petit, pudore confunditur, et si non petit, egestate eonsumitur, sed ut mendicet, necessitate compellitur. Deum causatur iniquum, quod non recte dividat; proximum criminatur malignum, quod non plene subveniat. Indignatur, murmurat, imprecatur. Adverte super hoc sententiam Sapientis: «Melius est, inquit, mori quam indigere ⁵². Etiam proximo suo pauper odiosus erit ⁵³. Omnes dies pauperis mali, fratres hominis pauperis oderunt eum. Insuper et amici procul recesserunt ab eo ⁵⁴;» quia

Donec eris felix multos numerabis amicos
Tempora si fuerint nubila, solus eris.
(OVID. Trist. I, IX, 3.)

Proh pudor! secundum fortunam existimatur persona, cum potius secundum personam aestimanda sit fortuna. Tam bonus reputatur quam dives, tam malus quam pauper, cum potius tam dives sit reputandus quam bonus, tam pauper quam malus. Dives autem a superfluitate resolvitur, et jactantia effrenatur, currit ad libitum, et corrumpit ad illicitum. Etiam fiunt instrumenta poenarum, quae fuerant oblectamenta culparum. Labor in acquirendo, timor in possidendo, dolor in amittendo, mentem ejus semper fatigat, sollicitat et affligit. «Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum ⁵⁵.» Sed de hoc in sequentibus plenius dicemus.

CAPUT XVII.*De miseria servorum et dominorum.*

Servus ministrat, minis terretur, angariis fatigatur, plagis affligitur, opibus spoliatur: quod si non habet, habere compellitur, et si habet, cogitur non habere. Culpa domini, servi poena: culpa servi, domini praeda:

⁵⁰ [al. tribulatio]

⁵¹ Job X.

⁵² Eccli. XL.

⁵³ Prov. XIV.

⁵⁴ Prov. XIX.

⁵⁵ Matth. VI.

Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi.
(HOR. Ep. I, II, 14.)

Venatio leonis onager in eremo, sic et pascua divitum pauperes. O extrema conditio servitutis! Natura liberos genuit, sed fortuna servos constituit ⁵⁶. Servus cogitur pati, et nemo sinitur compati: dolere compellitur, et nemo condolere permittitur. Sic ipse non suus est, ut nemo sit sibi. Miseri qui castra sequuntur, quia miserum est vivere aliena praeda. Dominum autem si crudelis est, oportet vereri propter nequitiam subjectorum; si mitis est, contigit illum contemni propter insolentiam subjectorum. Severum ergo metus affligit, mansuetum vilitas parvipendit; nam crudelitas parit odium, et familiaritas parit contemptum; familiaris enim cura fatigat, et domestica sollicitudo molestat. Oportet enim eum semper esse paratum, ubique munitum, ut possit insidias malignantium praecavere, oppugnantium injurias propulsare, hostes conterere, cives tueri. Nec sufficit diei malitia sua, sed dies diei laborem eructat, et nox nocti sollicitudinem indicat ⁵⁷. Dies ergo laboriosi ducuntur, et noctes expenduntur insomnes.

CAPUT XVIII.

De miseria continentis et conjugati.

Si potest ignis non urere, potest caro non concupiscere, quia quantumcunque punietur ⁵⁸ nunquam tamen Jebusaeus ille potest expelli:

Naturam expellas furca, tamen usque recurret.
(HOR. Ep. I, X, 24.)

«Non omnes, inquit, capiunt verbum istud, sed qui potest capere, capiat ⁵⁹.» Unde cum Deus ipse de certis pontificalibus indumentis jussisset, ut Moyses et Aaron filios suos vestirent, de solis feminalibus non praecepit, sed ait, ut ipsi feminalibus uterentur, cum ingrederentur tabernaculum testimonii ⁶⁰. Sed et Apostolus dicit: «Nolite fraudare invicem, nisi forte ex censensu ad tempus, ut vacetis orationi, et iterum revertemini in idipsum: ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. Melius est enim nubere, quam uri ⁶¹.» Pugnat ergo contra continentiam angelus Satanae, qui carnaliter stimulat et graviter colaphizat, ignem naturae flatu suggestionis succendit, materiam apponit, facultatem tribuit, et opportunitatem ministrat.

Pugnat etiam, et species, quae subito visa est, facile concupiscitur. Unde cum David post meridiem deambularet in palatio domus regiae, videns ex adverso Bethsabee se lavantem, «misit et tulit eam et dormivit cum ea, erat enim mulier pulchra nimis ⁶².» Porro qui cum uxore est, sollicitus est quae sunt mundi et divisus est. Distrahitur enim per multas angustias, et in sollicitudines varias dissecatur, ut filiis et uxori, famulis et ancillis necessaria quaerat et subministret. «Tribulationes ergo carnis habent hujusmodi ⁶³.» Uxor contendit

⁵⁶ Eccli. XIII.

⁵⁷ Psal. XVIII.

⁵⁸ [*al.* pugnetur]

⁵⁹ Matth. XVI.

⁶⁰ Exod. XVIII.

⁶¹ I Cor. VII.

⁶² II Reg. XII.

⁶³ I Cor. VII.

habere pretiosum ornamentum ⁶⁴, et variam suppellectilem, ut pluris saepe sit cultus quam census mariti: alioquin per noctes et dies plangit et suspirat, garrit et murmurat. Tria sunt enim, quae non sinunt hominem in domo permanere, fumus, stillicidium, et mala uxor. Illa, inquit, ornatior procedit, et ab omnibus honoratur: ego autem miserrima in conventu mulierum sola despicio, a cunctis contemnor. Sola vult diligi, sola laudari, alterius amorem suum asserit odium, alterius laudem suam suspicatur dedecus. Amandum est omne quod diligit, odiendum omne, quod odit ⁶⁵. Vincere vult, sed vinci non valet ⁶⁶. Famulari non patitur, sed dominari molitur. Cuncta vult posse, nulla non posse. Si pulchra fuerit, facile adamatur: si foeda, non facile concupiscitur. Sed difficile custoditur, quod a multis diligitur: et molestum est possidere, quod nemo dignatur habere. Alius forma, alius ingenio, alius facetiis, alius liberalitate sollicitat: et ex aliqua parte capitur, quod undique incessitur ⁶⁷. Equus et asinus, bos et canis, vestis et lectulus, calix etiam et urceolus prius probantur, postea comparantur: sponsa vero vix tandem ostenditur, ne prius displiceat quam ducatur, qualicumque tamen casu obvenerit, semper ⁶⁸ est habenda. Si foeda, si fetida, si aegra, si fatua, si superba, si iracunda, si quolibet modo vitiosa, nisi propter solam fornicationem, non potest uxor a viro dimitti. Sed nec dimittens potest aliam ducere, nec dimissa alii potest copulari. Nam «quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationis causam, facit eam moechari, et qui dimissam duxerit, moechatur ⁶⁹.

Quod si uxor a viro discesserit, manere debet innupta, aut viro suo reconciliari; similiter et vir, si discesserit ab uxore ⁷⁰.» Grave nimis est pondus conjugii; nam, ut inquit Salomon, «stultus est et impius est, qui tenet adulteram ⁷¹,» et patronus est turpitudinis, qui celat crimen uxoris. Si vero dimittit adulteram, absque sui culpa punitur, quoniam illa vivente cogitur continere, propter quod et discipuli Christi dixerunt: «Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere ⁷².» Quis unquam aequanimiter potuit sustinere rivalem? Sola suspicio zelotypum vehementer affligit; nam licet scriptum sit: «Erunt duo in carne una ⁷³;» zelus tamen viri duos in una carne non patitur.

CAPUT XIX.

De miseria bonorum et malorum.

Non est impiis gaudere, dicit Dominus, quia per quae peccat homo per haec et torquetur ⁷⁴: «vermis» enim conscientiae «nunquam moritur, et ignis» rationis ⁷⁵ «nunquam exstinguitur ⁷⁶.» Vidi enim eos, «qui operantur iniquitatem, et seminant dolores, et metunt eos, flante Deo perisse, et spiritu irae ejus esse

⁶⁴ [al. ornatum]

⁶⁵ [al. spernit]

⁶⁶ Hieron. *adversus Jovinianum*.

⁶⁷ [al. lacescitur]

⁶⁸ [al. necessario]

⁶⁹ Matth. V

⁷⁰ I Cor. VII.

⁷¹ Prov. XVIII.

⁷² Matth. XIX.

⁷³ Gen. III.

⁷⁴ Isa. XXXVIII. XXXVII.

⁷⁵ [al. terroris]

⁷⁶ Isa. LXVI.

consumptos ⁷⁷.» Superbia inflat, invidia rodit, avaritia stimulat, ira succendit, angit gula, dissolvit luxuria, ligat mendacium, maculat homicidium. Sic et caetera portenta vitiorum, et quae sunt homini oblectamenta peccandi, Deo sunt instrumenta puniendi.

Invidus alterius rebus marcescit opimis:

sed

Invidia Siculi non invenere tyranni
Majus tormentum.
(HOR. Ep. I, II, 57.)

Vitium enim corrumpit naturam, Apostolo testante, qui ait: «Quia evanuerunt in cogitationibus suis, obscuratum est insipiens cor eorum. Propter quod Deus tradidit illos in desideria cordis eorum, in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua, et sicut reprobaverunt Deum habere in notitia, ita tradidit eos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quae non conveniunt ⁷⁸.» Sed et «qui pie vivere volunt in Christo, persecutionem patiuntur ⁷⁹.

Sancti namque ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres, lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt pro Domino. Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus. In solitudinibus errantes, et in montibus, in speluncis et in cavernis terrae ⁸⁰. Periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis ex falsis fratribus. In labore et aerumna, in vigiliis multis, in fame et siti, in angustiis multis, in frigore et nuditate ⁸¹.» Justus enim «abnegat semetipsum ⁸², crucifigens membra sua cum vitiis et concupiscentiis ⁸³,» ut sibi mundus crucifixus sit, et ipse mundo. «Non habet hic manentem civitatem, sed futuram inquirat ⁸⁴.» Sustinet saeculum tanquam exsilium, clausus in corpore tanquam in carcere. «Incola, inquit, ego sum in terra, et peregrinus sicut omnes patres mei ⁸⁵. Remitte mihi ut refrigerer, priusquam abeam, et amplius non ero ⁸⁶. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est, habitavi cum habitantibus Cedar, multum incola fuit anima mea ⁸⁷. Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror ⁸⁸?» Nam peccata proximorum frivola sunt justorum. Hoc est irriguum, quod Caleb Axae filiae suae dedit in dotem ⁸⁹.

⁷⁷ Job IV.

⁷⁸ Rom. I.

⁷⁹ II Tim. III.

⁸⁰ Hebr. II.

⁸¹ II Cor. XI.

⁸² Luc. IX.

⁸³ Gal. V.

⁸⁴ Hebr. XII.

⁸⁵ Psal. CXVIII.

⁸⁶ Psal. XXXVIII.

⁸⁷ Psal. CXIX.

⁸⁸ II Cor. XI.

⁸⁹ Jos. XV.

CAPUT XX.*De hostibus hominis.*

«Militia ergo est vita hominis super terram ⁹⁰.» An non vera militia est, cum multiplices hostes semper undique insidientur, ut capiant, persequantur ut perimant, daemon et homo, mundus et caro? Daemon cum vitiis et concupiscentiis, homo cum bestiis, mundus cum elementis, caro cum sensibus. «Caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem ⁹¹.» Verum «non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritualia nequitiae in coelestibus, adversus rectores tenebrarum harum ⁹².

Adversarius enim vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quaerens quem devoret ⁹³.» Accenduntur ignea tela nequissimi. «Mors ingreditur per fenestras ⁹⁴,» oculus animam depraedatur ⁹⁵, «pugnat orbis terrarum contra insensatos ⁹⁶

Gens contra gentem, et regnum adversus regnum, et terraemotus magni erunt per loca, pestilentiae et fames, terroresque de coelo et tempestates ⁹⁷.» Terra producit spinas et tribulos ⁹⁸, aqua procellas et fluctus; aer tempestates et tonitrua; ignis coruscationes et fulgura. «Maledicta, inquit, terra in opere tuo, spinas et tribulos germinabit tibi. In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec revertaris in terram, quia terra es, et in terram ibis ⁹⁹.

Insidiatus est eum «aper de sylva, et singularis ferus depastus est eum ¹⁰⁰.» Lupus et ursus, pardus et leo ¹⁰¹, tigris et onager, crocodilus et gryphus, serpens et coluber, basiliscus et aspis, cerastes et draco, scorpiones et viperae; sed et lendes et pediculi, formicae et pulices, ciniphes et muscae, crabrones et vespae, pisces et volucres; nam qui creati fuimus, ut dominaremur piscibus maris et volatilibus coeli, et universis animantibus quae moventur in terra, nunc illis damur in praedam, et in escam eis tribuimur ¹⁰²; scriptum est enim: «Dentes bestiarum mittam in eos, cum furore trahentium super terram atque serpentium ¹⁰³.»

CAPUT XXI.*De carcere animae, quod est corpus.*

Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus ¹⁰⁴?» Certe non vult educi de carcere, qui non vult exire de corpore; nam carcer animae corpus est. De quo Psalmista: «Educ de carcere animam meam ¹⁰⁵.» Nusquam quies et

⁹⁰ Job VII.

⁹¹ Gal. V.

⁹² Ephes. VI.

⁹³ I Pet. V.

⁹⁴ Hier. IX.

⁹⁵ Thren. III.

⁹⁶ Sap. V.

⁹⁷ Luc. XXI.

⁹⁸ Gen. III.

⁹⁹ ibid.

¹⁰⁰ Psal. LXXIX.

¹⁰¹ Hier. V.

¹⁰² Gen. I.

¹⁰³ Deut. III.

¹⁰⁴ Rom. VII.

¹⁰⁵ Psal. CXLI.

tranquillitas, nusquam pax nec securitas ubique timor et tremor, ubique labor et dolor. Caro dum vivit, dolebit, et anima super semetipsam lugebit.

CAPUT XXII.

De brevi laetitia hominis.

Quis unquam vel unicum diem totum duxit in sua delectatione jucundum, quem in aliqua parte diei reatus conscientiae, vel impetus irae, vel motus concupiscentiae non turbaverit? Quem livor invidiae vel ardor avaritiae, vel tumor superbiae non vexaverit? quem aliqua jactura, vel offensa, vel passio non commoverit? quem denique visus, vel auditus, vel actus aliquis non offenderit? Rara avis in terris nigroque simillima cygno. Audi super hoc sententiam Sapientis: «A mane usque ad vesperam immutabitur tempus ¹⁰⁶.

Cogitationes variae sibi succedunt, et mens rapitur in diversa ¹⁰⁷.

Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi, ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt ¹⁰⁸.»

CAPUT XXIII.

De inopinato dolore.

Semper enim mundanae ¹⁰⁹ laetitiae tristitia repentina succedit. Et quod incipit a gaudio, desinit in moerore. Mundana quippe felicitas multis amaritudinibus est respersa. Noverat hoc qui dixerat: «Risus dolore miscebitur, et extrema gaudii luctus occupat ¹¹⁰.» Experti sunt hoc liberi Job, qui cum comederent et biberent vinum in domo fratris sui primogeniti, repente vehemens ventus irruit a regione deserti, et concussit quatuor angulos domus, quae corruens universos oppressit ¹¹¹. Merito ergo pater aiebat: «Versa est in luctum cithara mea, et organum meum in vocem flentium ¹¹².

Melius est enim ire ad domum luctus, quam ad domum convivii ¹¹³.» Attende salubre consilium: «In die bonorum, non immemor sis malorum ¹¹⁴.

Memorare novissima tua, et in aeternum non peccabis ¹¹⁵.»

CAPUT XXIV.

De vicinitate mortis.

Semper ultimus dies primus, et nunquam primus dies ultimus reputatur. Cum tamen ita semper vivere deceat, tanquam mori semper oporteat. Scriptum est enim: «Memor esto, quia mors non tardat ¹¹⁶.» Tempus praeterit, et mors appropinquat. Mille anni ante oculos morientis, tanquam dies hesternae, quae praeteriit. Semper enim futura nascuntur, semper praesentia moriuntur, et

¹⁰⁶ Eccli. XVIII.

¹⁰⁷ Job XX.

¹⁰⁸ Job XXI.

¹⁰⁹ [al. humanae]

¹¹⁰ Prov. XIV.

¹¹¹ Job I.

¹¹² Job XXX

¹¹³ Eccli. VII.

¹¹⁴ Eccli. XI.

¹¹⁵ Eccli. VII.

¹¹⁶ Eccli. XIV.

quidquid est praeteritum, est mortuum totum. Morimur enim dum vivimus semper, et tunc tantum desinimus mori, cum desinimus vivere. Melius est ergo mori vitae, quam vivere morti; quia nihil est vita mortalis, nisi mors vivens; unde Salomon: «Laudavi magis mortuos quam viventes, et utroque feliciorum judicavi, qui necdum natus est ¹¹⁷.» Vita velociter fugit, et retineri non potest: mors autem instanter occurrit, et impediri non valet, hoc est illud mirabile, quod quanto plus crescit, tanto magis decrescit; quia quanto plus vita procedit, tanto magis ad finem accedit.

CAPUT XXV.

De terrore somniorum.

Tempus quod quieti concessum est, non conceditur esse quietum: nam terrent somnia, visiones conturbant. Et licet non sint in veritate tristitia, vel terribilia, seu laboriosa, quae somniant somniantes, tamen in veritate tristantur, terrentur et fatigantur, in tantum, ut aliquando dormientes lacrymentur, et evigilantes saepissime conturbentur. Si vero jucundum quid viderint, nihilominus evigilantes tristarentur, tanquam illud amiserint. Adverte quid super hoc dicat Eliphaz Themanites. «In horrore visionis nocturnae, cum solet sopor occupare homines, pavor tenuit me et tremor, et omnia ossa mea perterrita sunt, et cum spiritus me praesente transiret, inhorruerunt pili carnis meae.» Considera Job dicentem: «Si dixero, consolabitur me lectus meus et relevabor loquens mecum in stratu meo, terrebis me per somnia, et per visiones horrore concuties ¹¹⁸.» Nabuchodonosor somnium vidit, quod eum valde perterritum, et visiones capitis ejus conturbaverunt eum ¹¹⁹. Multas curas sequuntur somnia, et ubi multa somnia, vanitates plurimae. Multos errare fecerunt somnia, et exciderunt sperantes in illis. Apparent enim frequenter turpes in somniis imagines, ex quibus per illusiones nocturnas non solum caro polluitur, sed anima quoque maculatur. Unde Dominus in Levitico: Si sit, inquit, inter vos homo, qui pollutus sit in nocturno somno, extra castra egrediatur, et non revertatur priusquam ad vesperum lavetur aqua, et post solis occasum regrediatur in castra ¹²⁰.

CAPUT XXVI

De compassione amicorum.

O quanto dolore turbamur, quanto tremore concutimur, cum amicorum damna sentimus, et parentum pericula formidamus! Plus interdum sanus in formidine, quam infirmus aegritudine perturbatur. Plus hic voluntarius affectu doloris, quam invitus effectum languoris affligitur. Verum est illud poeticum

Res est solliciti plena timoris amor.
(OVIDIUS.)

Cujus pectus tam ferreum, cujus cor tam lapideum, ut gemitus non exprimat, lacrymas non effundat, cum proximi vel amici morbum vel interitum ¹²¹

¹¹⁷ Eccle. IV.

¹¹⁸ Job VII.

¹¹⁹ Dan. II.

¹²⁰ Levit. XIX.

¹²¹ [al. mortem]

intuetur, ut patienti non compatiatur, et dolenti non condoleat? Ipse Jesus cum vidisset Mariam et Judaeos, qui cum ea venerant ad monumentum, plorantes, infremuit spiritu, turbavit semetipsum, et lacrymatus est, forsitan non quia mortuus est, sed eo potius, quia mortuum ad vitae miserias revocavit. Sciat autem se culpabiliter durum et dure culpabilem, qui corporalem amici sui mortem deplorat, et spiritualem animae suae mortem non defleat.

CAPUT XXVII.

De subitis infortuniis.

Subito cum non suspicatur, infortunium accidit, calamitas irruit, morbus invadit, mors intercipit, quam ¹²² nullus evadit. Ergo «ne glorieris in crastinum, ignorans quid superventura pariat dies ¹²³. Nescit homo finem suum: sed sicut pisces capiuntur hamo, et sicut aves comprehenduntur laqueo, sic capiuntur homines in tempore malo, cum eis extemplo supervenerit ¹²⁴.»

CAPUT XXVIII.

De innumerabilibus speciebus aegritudinum.

Nondum a saeculis tot aegritudinum genera, tot passionum species, physicalis industria potuit indagare, quot humana fragilitas potuit tolerare. Tolerabilem dixerim intolerantiam morborum, aut intolerabilem dixerim tolerantiam? Melius est ut utrumque conjunxerim. Nam intolerabile est propter passionis acerbitem, et tolerabile propter patiendi necessitatem: de die in diem magis ac magis humana natura corrumpitur. Ita quod plurima fuerunt olim experimenta salubria, quae propter defectum ipsius hodie sunt mortifera. Senuit jam mundus uterque, scilicet macrocosmus, et microcosmus, id est major mundus et minor mundus. Et quanto prolixius utriusque senectus producitur, tanto deterius utriusque natura perturbatur.

CAPUT XXIX.

De diversis generibus tormentorum.

Quid dicam de miseris, qui per innumerabilia tormentorum genera puniuntur? Caeduntur fustibus, et gladiis jugulantur, cremantur flammis, et lapidibus obruuntur, discerpuntur unguibus, et patibulis suspenduntur, torquentur tigribus ¹²⁵, et scorpionibus flagellantur, arctantur vinculis, et laqueis strangulantur, detruduntur carceribus, et jejuniis macerantur, praecipitantur et submerguntur, excoriantur et distrahuntur, secantur et suffodiuntur. Qui ad mortem, ad mortem; qui ad gladium, ad gladium; qui ad famem, ad famem; et qui ad captivitatem, ad captivitatem. Crudele iudicium, immane supplicium, triste spectaculum: dantur in escam volatilibus coeli, bestiis terrae et piscibus maris. Heu, heu, heu, miserae matres, quae tam infelices genuistis filios! ¹²⁶

¹²² [al. quia]

¹²³ Prov. XXVII.

¹²⁴ Eccle. IX.

¹²⁵ [al. unguibus]

¹²⁶ Jer. XV.

CAPUT XXX.

*De quodam horrendo facinore,
scilicet quod quaedam mulier comedit infantem suum.*

Illud igitur horribile facinus libet reminisci, quod Iosephus de Iudaica obsidione describit ¹²⁷. Mulier quaedam facultatibus et genere nobilis cum caetera multitudine quae confluxerat Hierosolymam communem cum omnibus obsidionis casum ferebat. Hujus reliquas facultates, quas de domo in urbem convexerat, tyranni penitus invaserunt. Si quid vero relictum ex magnis opibus fuerat, quo victum quotidianum pertenuem duceret, irruentes per momenta satellites praedonum rapiebant, pro quo ingens labor mulierem ex indignatione quadam velut insania fatigabat, ita ut interdum praedones in necem sui maledictis et conviciis instigaret. Verum cum nec irritatus quisquam nec miseratus illam perimeret, et si quid forte fuisset cibi quaesitum ab illa, id ab aliis quaereretur, nec jam fieret usquam copia requirendi. Fames autem dira dum visceribus insisteret ac medullis, et ad furorem jam famis inedia perurgeretur, pessimis usa est consiliis, et contra ipsa naturae jura jam armatur. Erat enim ei sub uberibus parvulus filius, quem ante oculos ferens, «Infelicis, inquit, matris es. O infelicior fili, in bello fame ac direptione praedonum cui te reservabo? Nam etsi posset vita sperari, jugo tamen Romanae servitutis urgeberis ¹²⁸. Veni ergo nunc, o mi nate, esto matri cibus, praedonibus furor, saeculis fabula, quae sola deerat cladibus Iudaeorum.» Et cum hoc dixisset, protinus filium jugulavit, eum deinde igni apposito torret, et medium quidem consumit, medium servat obtectum. Et ecce statim praedones irruerunt ambustae carnis odore suscepto, mortem minantur, nisi cibos sine mora quos paratos senserant, demonstraret. Tunc illa inquit: «Partem vobis optimam reservavi,» et continuo, quae superfuerant membra retexit infantis. At illos repente ingens horror invasit, membraque eorum diripere, et quasi animi duritie vox eorum est faucibus interclusa. Illa vero truci vultu et ipsis praedonibus truculentior, «Meus, inquit, est partus, meus est filius, meum est facinus, edite, nam ego prior ediquem genui. Nolite vos effici aut matre religiosiores, aut femina molliores, quod si vos pietas vincit, meos exsecramini cibos, quae jam talibus pasta sum, ego iterum his pascar.» Post haec illi territi contremescentesque discedunt, qui hunc solum ex omnibus facultatibus cibum miserae matri reliquerunt.

CAPUT XXXI.

Quod quandoque punitur innocens, et nocens absolvitur.

Nemo se confidat expertem a poena, qui se novit immunem a culpa. «Qui stat, videat ne cadat ¹²⁹.» Nam saepe innocens damnatur, et nocens absolvitur: pius punitur, et honoratur impius: Iesus crucifigitur, et Barrabas liberatur. Hodie vir justus et quietus inutilis, vir religiosus hypocrita, vir simplex fatuus reputatur. «Deridetur enim justi simplicitas ¹³⁰;» lampas contempta apud cogitationes divitum.

© 2002 Biblioteca dei Classici Italiani
by Giuseppe prof. Bonghi

¹²⁷ [Iosephus, *De bello Iudaico*, lib. VII, c. 13.]

¹²⁸ [*al. urgeor*]

¹²⁹ I Cor. X.

¹³⁰ Job XII.